

УДК 902(477) + 929«1930» Національний музей історії України

Попельницька Олена Олексіївнакандидатка історичних наук,
завідувачка відділу
науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
elenac503@gmail.com**Olena O. Popelnytska**Candidate of Historical Sciences (PhD),
Head of the Department of Scientific Publishing,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

УГОРСЬКИЙ АРХЕОЛОГ НАНДОР ФЕТТИХ ТА УКРАЇНА

HUNGARIAN ARCHAEOLOGIST NANDOR FETTICH AND UKRAINE

Анотація

У бібліотеці Національного музею історії України зберігається праця відомого угорського археолога Н. Феттиха з авторським дарчим написом відомому українському археологу М. Макаренку, датованим 1935 роком. Завдяки дослідженню біографій згаданих науковців вдалося з'ясувати такий аспект історії української археологічної науки, як особисті контакти українських науковців із їхніми зарубіжними колегами, які підтримувалися як під час закордонних поїздок, так і шляхом листування. Результатом таких контактів був обмін науковою інформацією про останні здобутки археологічної науки в різних країнах, публікації праць українських археологів у зарубіжних наукових виданнях та популяризація української археологічної науки за кордоном.

Ключові слова: Микола Макаренко, Нандор Феттих, Національний музей історії України, історія археологічної науки, Угорщина.

Abstract

In the library of the National Museum of the History of Ukraine there is the work of famous Hungarian archaeologist N. Fettich with the dated 1935 author's gift inscription to famous Ukrainian archaeologist Mykola Makarenko. The study of the biographies of these scientists made it possible to find out such an aspect of the history of Ukrainian archaeological science as personal contacts of Ukrainian scientists with their foreign counterparts, which happened during foreign trips and through correspondence. The result of such contacts was the exchange of scientific information about the latest achievements of archaeological science in different countries, the publication of works by Ukrainian archaeologists in foreign scientific issues, and the popularization of Ukrainian archaeological science abroad.

Key words: Mykola Makarenko, Nandor Fettich, The National Museum of the History of Ukraine, History of Archaeological Science, Hungary.

У бібліотеці Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається видана у Будапешті в 1934 р. праця відомого угорського археолога Нандора Феттиха (Nandor Fettich, 1900–1971) “A Garcsinóví szkíta lelet”¹ (“Скіфська знахідка з Гарциново”²) з датованим 1935 роком дарчим написом німецькою мовою відомому українському археологові Миколі Омеляновичу Макаренку (1877–1938)³. Останній у 1935 р. перебував у адміністративному засланні в м. Казані⁴, водночас

1 *Fettich N. A Garcsinóví szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel.* – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (Archaeologia Hungarica; 15). – 4 preliminary leaves, [11]. – 59 p., 1 leaf : illustrations (map) XI plates, portrait.

2 Село у Болгарії, де випадково виявили бронзову матрицю для виготовлення декоративних срібних карбованих пластин із зображенням оленя та грифона, яку дослідники датують VI–V ст. до н. е., вважаючи фракійською; див.: *Vendikov Ivan. Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // Thracian Art in Bulgaria.* – Sofia Press, 1968. – P. 47–48.

3 Макаренко Микола Омелянович (1877–1938) – випускник Петербурзького археологічного інституту, співробітник Імператорської археологічної комісії та науковець Імператорського Ермітажу; в 1919 р. повернувся в Україну й мешкав у Києві. Досліджував археологічні та архітектурні пам'ятки, зокрема, Софійський собор, Києво-Печерську лавру, Михайлівський Золотоверхий собор, давньогрецьке місто Ольвію, Спаський собор в Чернігові, Маріупольський неолітичний могильник. Репресований, засуджений та страчений у 1938 р. у м. Томську, реабілітований у 1960 р.

4 В 1934 р. в Києві у зв'язку зі спорудженням урядового центру передбачалося знищення Михайлівського Золотоверхого собору. М. Макаренко, який протягом багатьох років досліджував архітектурні пам'ятки Києва та Чернігова, звертався з листами до владних установ та авторитетних дослідників із проханням не допустити руйнування визначної пам'ятки. Серед членів комісії із дослідження Михайлівського собору лише М. Макаренко не підписав висновок про те, що ця споруда не становить культурної та наукової вартості, а, отже, може бути зруйнована. Того самого 1934 р. радянська влада звинуватила М. Макаренка у протидії побудові урядового центру, українському націоналізмі та засудила до трирічного заслання в Казані, де він викладав у художньому технікумі, водночас залишаючись консультантом Центрального історичного музею України. В 1936 р. в Казані М. Макаренка заарештували вдруге і засудили до трьох років

залишаючись консультантом Центрального історичного музею в Києві⁵. Найімовірніше, М. Макаренко так і не одержав цю книжку. Припускаємо, що Н. Феттіх підписав свою працю колезі⁶ під час приїзду до Києва в 1935 р. (про що йтиметься далі), залишивши її, можливо, у бібліотеці Центрального історичного музею України та сподіваючись, що М. Макаренко одержить її після повернення із заслання. Проте цього не відбулося, оскільки М. Макаренко вже ніколи не повернувся до Києва, тож праця Н. Феттіха з дарчим написом М. Макаренку залишилася в музейній бібліотеці.

Вочевидь, Н. Феттіх не випадково обрав для подарунка дослідження зі скіфського мистецтва, оскільки М. Макаренко також вивчав археологічні пам'ятки скіфського часу⁷ не лише в Україні, а й (до 1917 р.) в різних регіонах Російської імперії⁸. До того ж, як свідчить листування М. Макаренка із британським археологом Е. Х. Міннзом⁹ та фінським археологом А. М. Тальгреном¹⁰, надсилання потрібних для роботи книг поштою для вітчизняних та зарубіжних науковців 1920–1930-х рр. було звичною справою.

Деякі аспекти біографії Н. Феттіха досить цікаві, тож ми вважаємо доцільним розглянути їх детальніше. Н. Феттіх, який із 1926 р. в Національному музеї Угорщини вивчав археологічні пам'ятки часів Великого переселення народів¹¹, був один із нечисленних європейських археологів, яким радянський уряд дозволив в'їзд до Радянського Союзу. Крім Н. Феттіха, потрапити за “залізну завісу” змогли відомі дослідники: швед Туре Арне (Т. J. Arne) та фінн Арне Тальгрен (А. Tallgren).

Вивчивши російську мову, Н. Феттіх улітку 1926 р. вперше прибув до СРСР та побував у музеях Москви, Ленінграда, Гельсінгфорса, Казані та Пермі. Ця ознайомча поїздка дозволила досліднику зібрати чимало важливих для його студій матеріалів – світлин та малюнків археологічних артефактів. Вдруге Н. Феттіх побував у СРСР у 1935 р., відвідавши Москву, Ленінград та Київ. Цього разу він вирішував певні питання, пов'язані з науковою роботою, а також активно спілкувався з науковцями.

Мету, перебіг та підсумки своїх поїздок до СРСР у 1926-му та 1935-му роках Н. Феттіх виклав у повідомленні “Az 1935. decembei oroszországi tanulmányutam” (“Про навчальну поїздку до Росії у грудні 1935 р.”). Для подальшої роботи з археологічними зібраннями Угорського національного музею він вважав доцільним ознайомитися з археологічними пам'ятками предків мадярів¹² та інших кочових народів раннього середньовіччя Євразії, які зберігалися в музеях Радянського Союзу. Дослідника на його пошуки в радянських музеях надихнули праці російських та угорських дослідників XIX ст., а також опублікована в Угорщині в 1934 р. робота радянських науковців В. Арєндта та А. Захарова¹³, які ідентифікували давньоугорські археологічні старожитності, виявлені на території Росії та Внутрішньої Азії. Така атрибуція відомих у археологічних колах пам'яток викликала опір шведських та російських археологів (“норманістів” та “славістів”), які, на думку Н. Феттіха, заперечували те, що кочові етноси, які мешкали на схід від Дніпра, зокрема угри (мадяри), відігравали важливу роль у економічному житті Київської держави. В Ленінграді та Києві угорський учений провів дискусію, а також прочитав лекцію в Москві, і так, на його переконання, змінив думку російських археологів щодо присутності на їхній території угорських старожитностей, приділив увагу методичним та музеєлогічним питанням, звертаючись до спільних завдань угорської та російської археології. Н. Феттіх вважав, що частина угорців оселилася на території Київської держави й залишилася там навіть після завоювання Угорщини. Водночас шведський археолог Т. Дж. Арне не погоджувався з висновком свого угорського колеги про те, що виявлене в Києві воїнське поховання кін. XI ст. є угорським, натомість вважав його норманським. Свідченням історичного шляху угрів (мадярів) із р. Ками до сучасної Угорщини є їхні археологічні “сліди”, які, на думку Н. Феттіха, простежувалися на значній території. Проте їх складно виявляти через недостатню розробленість методів “міграційної” археології. Під час поїздки до СРСР 1935 року дослідник планував вирішити кілька наукових питань. Одним із них було вивчення перебування гунів на території Росії в контексті знахідок гунських пам'яток

виправних робіт у Томську; див.: Макаренко Д. Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) // Визначний археолог та мистецтвознавець: бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – С. 6–7, 10.

5 Маньковська Р. Макаренко Микола Омелянович / Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2009. – 790 с.: іл. / [Електронний ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (дата звернення: 17.01.2020). – Назва з екрана.

6 Два відомі археологи могли бути знайомі очно чи заочно (знати один одного за листуванням). Познайомитися вони мали нагоду або на одному з міжнародних археологічних симпозіумів (у деяких із яких М. Макаренко брав участь), або під час приїзду Н. Феттіха до СРСР у 1926 р., про що йтиметься далі. М. Макаренко листувався зі своїми зарубіжними колегами, наприклад, британським археологом Е. Х. Міннзом; див.: Кузьминых С. В., Усачук А. Н. “С нетерпением жду ответа от Вас” (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу) // Ex Ungue Leonem: сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна / Отв. ред. Л. Б. Вишняцкий. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017. – С. 80. Можливо, схоже листування велося і між М. Макаренко та Н. Феттіхом.

7 Певна річ, Н. Феттіху була відома видана в 1930 р. в часописі “Eurasia Septentrionalis Antiqua 5” праця М. Макаренка “La civilisation des Scythes et Hallstatt”.

8 Наукові праці вченого // Визначний археолог та мистецтвознавець: Бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – С. 20–25.

9 Кузьминых С. В., Усачук А. Н. “С нетерпением жду ответа от Вас” (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу)...

10 Кузьминых С. В., Усачук А. Н. “Милльон этой власти проклятий!...” (письма Н. Е. Макаренко А. М. Тальгрену) // История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки / Платонова Н. И. (ред.). – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. – С. 195–216.

11 В сучасній історіографії – умовна назва переселення народів Європи в IV–VII ст., спричиненого вторгненням у 375 р. гунів.

12 Угри (давні мадяри) прикочували до Паннонії через південні українські степи наприкін. IX ст. з історичної батьківщини, розташованої між Волгою та Уралом.

13 Zakkarov A., Arendt W. Studia Levedica archeologischer Beitrag zur Geschichte der Altungarn im IX Jh. – Archaeohb gia Hungarica, 16. – Budapest, 1934.

в Угорщині. Значним кроком у пізнанні історії степових етносів, на думку Н. Феттіха, мала стати публікація матеріалів розкопок О. Шмідта (1926) та О. Спіцина (1898) у Прикам'ї, які зберігаються в Ермітажі. Крім того, вчений відкрив для себе чимало знахідок, про які він раніше не знав. Найпомітнішою з них був скарб із с. Мартинівки. Підсумовуючи результати двох своїх поїздок до СРСР, Н. Феттіх збирався їх продовжити та ознайомитися із зібраннями якомога більшої кількості музеїв, зокрема українських¹⁴.

Отже, угорський дослідник намагався зацікавити радянських археологів вивченням старожитностей давніх угрів, також переатрибутовував деякі відомі пам'ятки, які традиційно вважали скандинавськими (предмети, в 1901 р. виявлені у воїнському похованні в Києві) або слов'янськими (Мартинівський скарб).

Як і Н. Феттіх, М. Макаренко також вивчав археологічні знахідки доби Великого переселення народів, присвятивши одну зі своїх статей¹⁵ т. зв. “ніжинській фібулі”¹⁶). Отже, як бачимо, спільних наукових зацікавлень в українського та угорського археологів було достатньо для того, щоб між ними встановилися дружні стосунки.

Перебуваючи на стажуванні в Києві в 1935 р., Н. Феттіх познайомився з відомою археологинею – колишньою директоркою Київського археологічного музею В. Козловською, яка також тривалий час очолювала археологічний відділ Київського художньо-промислового і наукового музею (з 1926 р. – Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка). В 1928 р. В. Козловська опублікувала скарб часів Великого переселення народів, у 1914 р. виявлений у с. Фативіжі на Чернігівщині та в 1925 р. переданий до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка¹⁷, прикраси з якого дослідниця порівнювала з гунськими старожитностями V–VI ст. з Угорщини¹⁸.

Посилаючись на публікацію Н. Феттіха “*Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn*” (Budapest, 1926), В. Козловська згадала і “...скарб, знайдений в с. Мартинівці на Канівщині, який переховується у Археологічному відділі Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка в Київі, інв. чч. 17 213–17 260”.

Можливо, означена стаття дослідниці (а також праця О. Спіцина¹⁹) стали “каталізаторами” другого приїзду Н. Феттіха до Києва, де він досліджував археологічні зібрання Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, зокрема виявлений у 1907 р. на Черкащині Мартинівський скарб VI–VII ст. н. е.²⁰. Учений був одним із перших археологів, який опублікував окремі предмети скарбу, повну публікацію яких у 1991 р. здійснили О. Приходнюк, Г. Шовкопляс, С. Ольговська та Т. Струїна²¹.

Н. Феттіх визначив Мартинівський скарб як приналежний до кола “аварських старожитностей”²², і ввів до наукового обігу поняття синкретичної мартинівської культури, в якій, на його погляд, поєдналися художні традиції готів та кочівницьких етносів. З атрибуцією Н. Феттіха Мартинівського скарбу не погоджувався російський археолог Б. Рибаків, який, як і О. Спіцин, вважав фібули мартинівського типу старожитностями антів або русів (східних слов'ян).

В Україні Н. Феттіх більше відомий як автор “Київського щоденника”²³, який він вів 03.12.1941–18.01.1942 в окупованому Києві. Направлені до Києва на прохання німецької адміністрації угорські археологи Н. Феттіх та Д. Ласло працювали з археологічними колекціями Центрального історичного музею України, які не були евакуйовані в 1941 р. з Києва та залишилися в музейних приміщеннях на території Києво-Печерського заповідника. Угорські археологи розбирали музейні предмети (з якими вже “похазяйнували” як місцеві жителі, так і німецькі солдати), замальовували та фотографували їх²⁴ (щоб використати цю інформацію у власних наукових дослідженнях) та пакували з метою подальшого переміщення цих речей до археологічного музею, створеного окупаційною владою в колишньому Музеї Леніна (нині – Будинок вчителя) на вул. Короленка (нині – вул. Володимирська, 57).

14 *Fettich N.* Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // *Akadémiai Értesítő / Magyar Tudományos Akadémia Megbízásabo.* – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1936. – S. 150–154.

15 *Макаренко М.* Ніжинська фібула // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 31–43.

16 Бронзова фібула, плакована сріблом та золотом та інкрустована гранатами, найближчі аналогії якій виявлено, зокрема, в Угорщині. Знайдена в 1873 р. поблизу м. Ніжина у складі монетно-речового скарбу I–III ст. н. е., передана до Ермітажу (Санкт-Петербург), де зберігається нині.

17 *Козловська В.* Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фативіж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 48.

18 Скарб складався зі срібних прикрас (поясний набір із мереживними бляшками, три пари сережок-підвісок, дві пари браслетів) та бронзових бубонців. На поясних бляшках зображено орла із зайцем у кігтях,

19 *Спицын А. А.* Древности антов // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. – Т. 103. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 1928. – С. 492–495.

20 Скарб складався зі 116 срібних виробів, більшість яких зберігаються в Національному музеї історії України та його філії – Музеї історичних коштовностей України: кілька антропоморфних та зооморфних фігурних пластин, пальчасті фібули, браслети, налобні вінчики, сережки, скроневі підвіски, гривна, гарнітура портупейного ремня, фрагмент тареля, срібні чаші та ложка для евхаристії з візантійськими клеймами.

21 *Приходнюк О. М., Шовкопляс А. М., Ольговская С. Я., Струина Т. А.* Мартыновский клад // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 1991. – Вып. 2. – С. 72–92.

22 *Fettich N.* A honfoglaló magyarság fémművészete. 137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (Archaeologia Hungarica XXI).

23 *Fettich N.* Київський щоденник 3.XII.1941–19.I.1942 / Пер. з угорськ. С. Мадяр; Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України; Посольство Угорщини в Україні. – Київ: Софія-А, 2004. – 168 с.

24 Там само. – С. 11.

У “Київському щоденнику” його автор неодноразово згадував про своє перебування в Києві в 1935 р.: “...Ще одну княжу могилу розкопали у перші роки нашого століття [1901 р. – *П. О.*] на Великій Володимирській вулиці біля Золотих воріт²⁵. Ця чудова знахідка була в мене в руках *в 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], коли я був в Історичному музеї... Наші російські колеги з археології <...> дивуються, як це так, що ми вважаємо ці знахідки угорськими. Вони гадки не мали про те, що то є якийсь глибинний зміст у давньоугорських старожитностях, тим паче, не розуміють їх наукової цінності. Ленінградець Всеволод Арндт був єдиною людиною-вченим, який у 1935 році наполягав на необхідності вивчати роль кочових народів, насамперед угорців, у виникненні державності Київської Русі. На відновлених картах Києва Х-го століття великими літерами написано в зазначеному вище місці «Угорське урочище» або просто «Угорське»²⁶”.

Описуючи власні дослідження в Києві, Н. Феттіх особливо відзначав такі експонати Центрального історичного музею України, як фібули часів Великого переселення народів, які надзвичайно зацікавили дослідника: “Останнім часом [до 1941 р. – *П. О.*] археологічна виставка [музейна експозиція. – *П. О.*] розміщувалася в митрополичому будинку. Старожитності кам’яної доби, скіфських, грецьких та давньослов’янських часів, вітрини та шафи також дуже постраждали. Комуністи забрали золото і срібло. У тому, що залишилося, хазяйнували різні люди, дехто з солдатів. Німецькі солдати узяли зі зламаних шаф кілька «сувенірів». А втім, достатня кількість красивих виробів із бронзи лишалася на своїх місцях, на двох дошках [експозиційних стендах. – *П. О.*] висіли срібні та позолочені комплекти поясних прикрас з часів, коли угорці заснували державу. У двох складських приміщеннях музею ми побачили коштовні предмети із бронзи та срібла. В одній залі виставки у великих вітринах лежать абсолютно непошкоджені, у великій кількості бронзові та срібні фібули доби переселення народів. Більша частина їх не опублікована <...> наші німецькі колеги побували у лаврському музеї і принесли велику кількість старовинних предметів, хоча ми їх про це не просили. Увійшовши до нашої кімнати, ми побачили цілу купу найгарніших фібул, застібок та інших старожитностей доби переселення народів. Дуже від цього зраділи. Через зливу ми вирішили не йти вечеряти, а поїсти вдома і взятися за опис старожитностей <...>. Ми провели пані Кульженко додому, щоб позичити в неї статті про фібули <...>. Після вечері Штампфусс розлігся біля фібул, половину з яких ми вже встигли запакувати <...>. Він розкладав фібули за типами. А потім заявив, що післязавтра повезе їх до Берліна, щоб показати міністру Розенбергу. Він почав пакувати застібки у маленьку дерев’яну скриньку. Я марно просив його залишити ці фібули хоча б на ніч, та він припинив розмову. Ми нічого не могли вдіяти! <...> Я почав робити замальовки з найважливіших об’єктів, а Дюсі – їх фотографувати <...>. Ми працювали з Дюсі до півночі і сфотографували всі предмети, далі класифікували їх належним чином за типами, зробили записи згідно з інвентарними характеристиками, то була ділянка праці”²⁷.

Хоча деталі перебування вченого в Києві в 1935 р. невідомі, з контексту “Київського щоденника” зрозуміло, що Н. Феттіх розпитував київських науковців В. Козловську, Н. Полонську-Василенко та П. Кульженко про долі колишнього директора Інституту історії матеріальної культури Ф. Козубовського та археолога М. Макаренка (які на час написання “Щоденника” вже загинули в катівнях НКВС). Тож дослідник, напевно, познайомився з ними ще в 1930-х рр.: “Я дізнався від неї [Поліни Кульженко. – *П. О.*] про своїх знайомих археологів. Робітник за походженням, [Іполит. – *П. О.*] Моргилевський зараз мешкає тут, до останнього часу він викладав історію архітектури в художньому інституті. Нумізмат [Валентин – *П. О.*] Шугаєвський також зараз мешкає тут /охоронець зібрання нумізматики музею Лаври /. Сильвестр Сильвестрович Магура засланий до Сибіру, де, кажуть, помер. [Микола. – *П. О.*] Макаренко виступив проти того, щоб розібрати Михайлівський собор, тому був як буржуазний націоналіст засланий до Казані; там він дуже бідував зі своєю дружиною <...> у крайньому відчаї, розпуці він помер у Казані. Його чудову приватну бібліотеку, якою завжди користувалися київські фахівці, потроху розпродавав один безсовісний чоловік / довірена особа /. Професор [Федір. – *П. О.*] Козубовський, якого я знав як відданого комуніста *в 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], за невідомих причин потрапив у немилість, його посадили в тюрму, там він збожеволів; він і тепер перебуває в божевільні <...>. Пані Кульженко влаштує зустріч з [Вікторією. – *П. О.*] Козловською, яка є ученицею Хвойки і справжнім археологом <...>. З нетерпінням чекаю на зустріч з професором Моргилевським. *У 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], коли я з ним познайомився, він також виглядав як «пролетар» <...>. Згадав величезні нехудожні, позбавлені будь-якого смаку фрески на стінах собору, які я бачив *у 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*] <...>. В мені перемогло почуття тієї щемливої пригніченості, як і тоді, шість років перед цим, *в грудні 1935 року* [курсив наш. – *П. О.*], коли я розглядав багатшаровий несмак”²⁸.

Отже, дарчий напис угорського археолога Н. Феттіха українському археологу М. Макаренку, наявний на примірнику видання, що зберігається у бібліотеці Національного музею історії України, дозволив дослідити такий аспект історії української археологічної науки, як особисті контакти українських науковців з їхніми зарубіжними колегами, які встановлювалися як безпосередньо під час закордонних поїздок, так і завдяки листуванню. Результатом таких контактів був обмін науковою інформацією про останні здобутки археологічної науки в різних країнах, а також публікації праць українських археологів у зарубіжних наукових виданнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Древности Приднепровья. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Эпоха славянская (VI–XIII вв.). – Вып. V. – Киев:

25 Йдеться про комплекс предметів (меч зі срібним руків’ям, срібні декоративні платівки від панцира, бойова сокира), що зберігається у філіалі Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України; див.: Древности Приднепровья. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Эпоха славянская (VI–XIII вв.). – Вып. V. – Киев: [Фототипия и тип. С. В. Кульженко], 1902. – С. 22, 31.

26 Там же. – С. 82.

27 Там же. – С. 37, 44–45.

28 Там же. – С. 30–33, 36.

[Фототипія і тип. С. В. Кульженко], 1902. – [2], VI, 63, [1] с., [20] л. ил.

2. *Козловська В.* Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиз на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 44–52.

3. *Кузьминых С. В., Усачук А. Н.* “Милльон этой власти проклятий!..” (письма Н. Е. Макаренко А. М. Тальгрену) // История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки / Платонова Н. И. (ред.). – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. – С. 195–216.

4. *Кузьминых С. В., Усачук А. Н.* “С нетерпением жду ответа от Вас” (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу) // *Ex Ungue Leonem*: сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна / Отв. ред. Л. Б. Вишняцкий. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017. – С. 64–92.

5. *Макаренко Д.* Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) // Визначний археолог та мистецтвознавець: бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – 31 с.

6. *Макаренко М.* Ніжинська фібула // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 31–43.

7. *Маньковська Р.* Макаренко Микола Омелянович // Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2009. – 790 с.: іл. / [Електронний ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (дата звернення: 17.01.2020). – Назва з екрана.

8. *Приходнюк О. М., Шовкопляс А. М., Ольговская С. Я., Струина Т. А.* Мартыновский клад // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 1991. – Вып. 2. – С. 72–92.

9. *Спицын А. А.* Древности антов // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. – Т. 103. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 1928. – С. 492–495.

10. *Fettich N.* Київський щоденник 3.XII.1941–19.I.1942 / Пер. з угорськ. Стефан Мадяр; Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України; Посольство Угорщини в Україні. – Київ: Софія-А, 2004. – 168 с.

11. *Fettich N.* A Garcsinóví szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel. – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (*Archaeologia Hungarica*; 15). – 4 preliminary leaves, [11]–59 pages, 1 leaf: illustrations (map) XIV plates, portrait.

12. *Fettich N.* Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // *Akadémiai Értesítő / Magyar Tudományos Akadémia Megbízásabó.* – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1936. – S. 150–154.

13. *Fettich N.* A honfoglaló magyarság fémművészete. 137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (*Archaeologia Hungarica* XXI).

14. *Makarenko N.* La civilisation des Scythes et Hallstatt // *Eurasia Septentrionalis Antiqua* 5, 1930. – P. 22–48.

15. *Vendikov I.* Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // *Thracian Art in Bulgaria.* – Sofia Press, 1968. – 69 s.

REFERENCES

1. *Drevnosti Pridneprovya. Sbranie B. I. i V. N. Khanenko.* Epokha slavianskaya (6–13 vv.). – Vyp. 5. – Kiev: [Fototipiya i tip. S. V. Kulzhenko], 1902. – [2], VI, 63, [1] s., [20] l. il.

2. *Kozlovska V.* Sribnyi skarb chasiv velykoho pereselennia narodiv z s. Fativyzh na Chernihivshchyni // Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiatoi richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokoyv naukovoi diialnosti. – T. 1. Materialy do bibliohrafiy drukovanykh prats akademika Hrushevskoho za 1905–1928 rr. – Kyiv: Ukrainaska akademiia nauk, 1928. – S. 44–52.

3. *Kuzminykh S. V., Usachuk A. N.* “Myllion etoy vlasti proklyatiy!..” (pisma N. E. Makarenko A. M. Talhrenu) // Istoriya arkheologii: lichnosti i shkoly. Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii k 160-letiyu so dnia rozhdeniya V. V. Khvoyki / Platonova N. I. (red.). – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2011. – S. 195–216.

4. *Kuzminykh S. V., Usachuk A. N.* “S neterpeniem zhdu otveta ot Vas” (pisma N. E. Makarenko E. H. Minnzu) // *Ex Ungue Leonem*: sbornik statey k 90-letiyu Lva Samuilovicha Kleina / Otв. red. L. B. Vishnyatskiy. – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2017. – S. 64–92.

5. *Makarenko D.* Mykola Omelianovych Makarenko (1877–1938) // Vyznachnyi arkheoloh ta mystetstvovnavets: bibliohrafichnyi pokazhchyk / Tsentralna miska biblioteka dlia doroslykh im. Borysa Antonenka-Davydovycha; ukladach V. I. Salohub. – Romny, 2012. – 31 s.

6. *Makarenko M.* Nizhynska fibula // Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiatoi richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokoyv naukovoi diialnosti. – T. 1. Materialy do bibliohrafiy drukovanykh prats akademika Hrushevskoho za 1905–1928 rr. – Kyiv: Ukrainaska akademiia nauk, 1928. – S. 31–43.

7. *Mankovska R.* Makarenko Mykola Omelianovych // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – T. 6: La-Mi / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv: Naukova dumka, 2009. – 790 s.: il. / [Elektronnyi resurs]: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (data zvernennia: 17.01.2020). – Nazva z ekrana.

8. *Prikladnyuk O. M., Shovkoplyas A. M., Olgovskaya S. Ya., Struina T. A.* Martynovskiy klad // Materialy po arkheologii,

istorii i etnografii Tavrii. – Simferopol, 1991. – Vyp. 2. – S. 72–92.

9. *Spitsyn A. A.* Drevnosti antov // Sbornik Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk. – T. 103. – Vyp. 3. – Sankt-Peterburg, 1928. – S. 492–495.

10. *Fettikh N.* Kyivskyi shchodennyk 3.12.1941–19.01.1942 / Per. z uhorsk. Stefan Madiar; Derzhavna sluzhba kontroliu za peremishchenniam kulturnykh tsinnosti cherez derzhavnyi kordon Ukrainy; Posolstvo Uhorskhchyny v Ukraini. – Kyiv: Sofia-A, 2004. – 168 s.

11. *Fettich N.* A Garcsinovói szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel. – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (Archaeologia Hungarica; 15). – 4 preliminary leaves, [11]–59 pages, 1 leaf: illustrations (map) XIV plates, portrait.

12. *Fettich N.* Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // Akadémiai Értesítő / Magyar Tudományos Akadémia Megbízásbo. – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1936. – S. 150–154.

13. *Fettich N.* A honfoglaló magyarság fémművészége. 137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (Archaeologia Hungarica XXI).

14. *Makarenko N.* La civilisation des Scythes et Hallstatt // Eurasia Septentrionalis Antiqua 5, 1930. – P. 22–48.

15. *Vendikov I.* Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // Thracian Art in Bulgaria. – Sofia Press, 1968. – 69 s.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Нандор Феттіх.

Рис. 2. Дарчий напис Н. Феттіха М. Макаренку. 1935 р.

Рис. 3. Обкладинка праці Н. Феттіха “A Garcsinovói szkíta lelet” (1934).

Рис. 4. М. О. Макаренко.

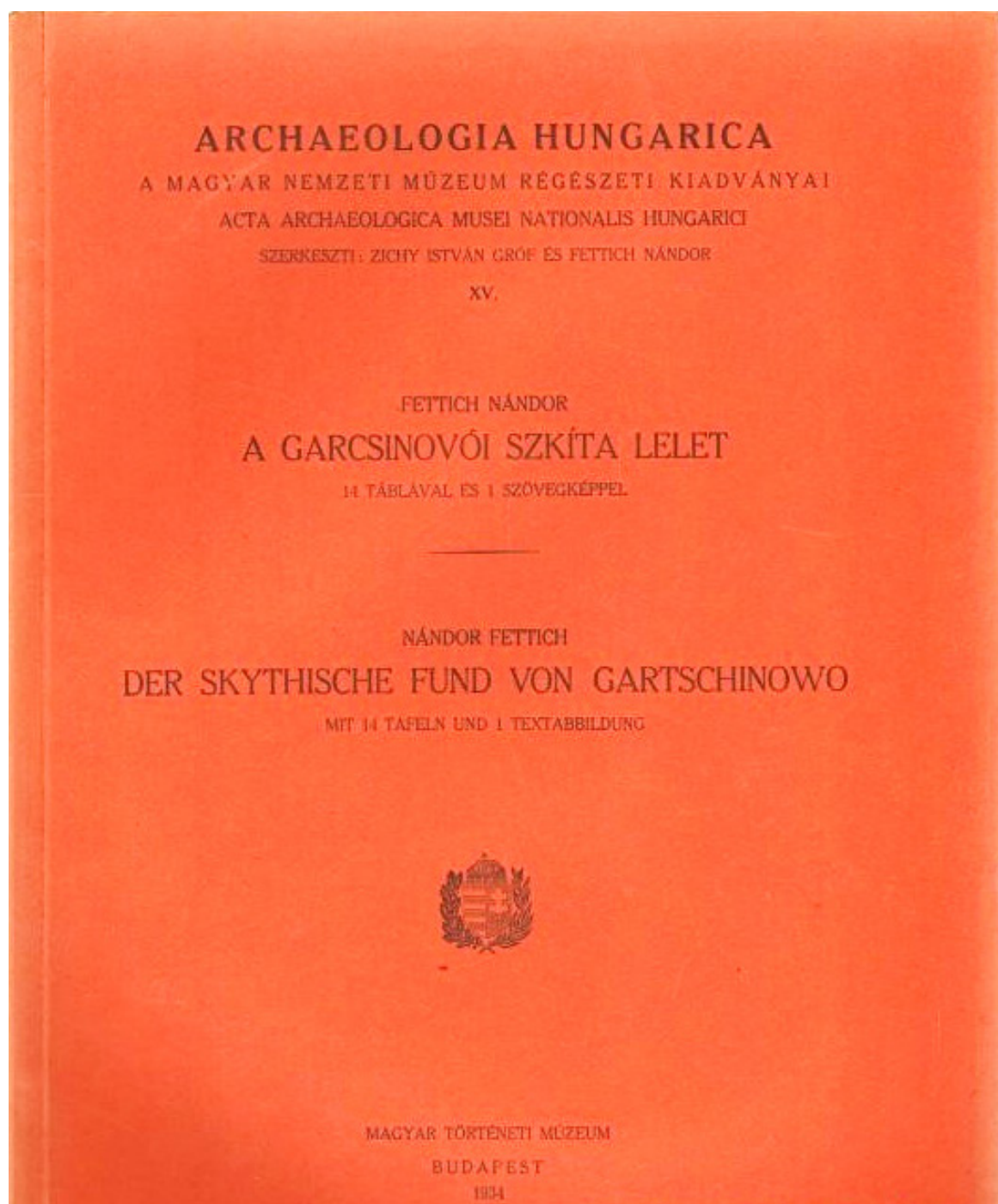
Рис. 5. Титульна сторінка праці Н. Феттіха “Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam” (1936).

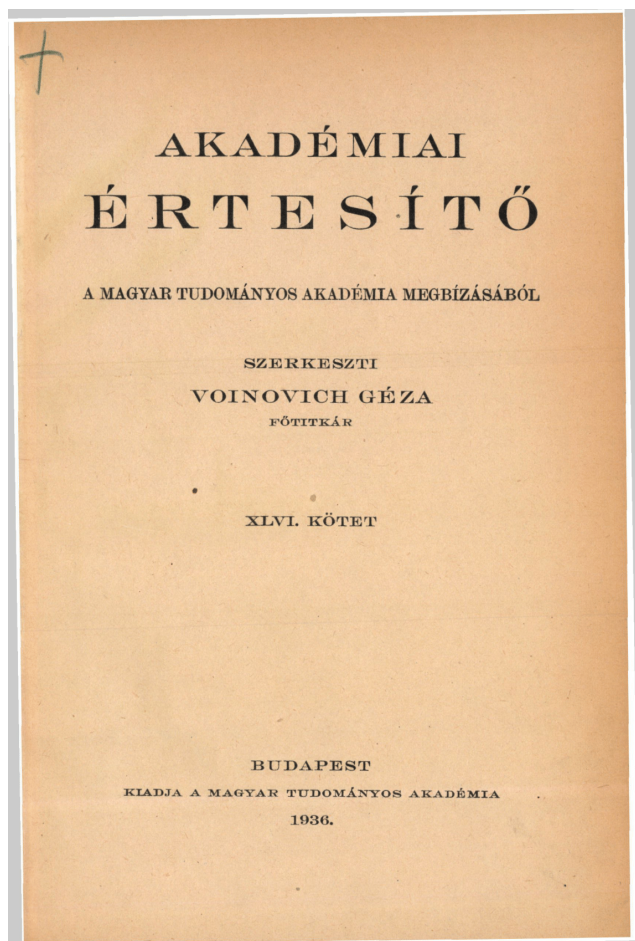
Рис. 6. [Tallgren, Aarne Michaël]. Ett viktigt fornfynd från mellersta Ryssland // Finskt Museum. – XXII. – 1915. – Pp. 73–86. – стаття «Важлива знахідка з центральної Росії» фінського археолога, фахівця з доби бронзи А.М. Тальгрена (1885–1945). Книгозбірня НМІУ.

Рис. 1, 4

*Herrn Prof. N. Makarenko
in Verehrung und Dankbarkeit
Bucsurun, 1911, III. 28.
N. Fettich*

150

A. M. Tud. Akadémia munkássága

e) Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam.

Legutóbbi oroszországi tanulmányutam szerves része annak a munkaprogramnak, amely a Magyar Nemzeti Múzeum népvándorlási régiséggyűjteményének kezelése és gyarapítása, továbbá annak tudományos feldolgozása révén természetes módon, magától alakult ki. Mi a világ leggazdagabb népvándorlási anyaga felett rendelkezünk. Hiányos volna azonban ennek az anyagnak tudományos feldolgozása, ha az ázsiai és oroszországi anyaterületek megfelelő régiségeit figyelmen kívül hagynánk. Régiségeink nagy része ott végbement fejlődés eredménye. Részben azonos fokon álló, részben korábbi fejlődési fokozatokat feltűntető régiségeket és régiségcsoportokat találunk ott. Feladatunk világos. Oroszországnak és Belsőázsianak népvándorláskori történetét kell kutatnunk, hogy régiségeinket megértsük. E kutatásnál anyagunkat az eredeti orosz földi és ázsiai környezetbe kell visszahelyeznünk.

Bár első tanulmányutam (1926. év nyarán [Helsingfors, Leningrad, Moszkva, Kazán, Perm]) inkább tájékozódó és tájékoztató jellegű volt, mégis sok új anyagot szolgáltatott. Az azóta eltelt közel tíz év alatt az akkor gyűjtött fényképek és rajzok alapjául szolgáltak a tudományos feldolgozásoknak, sőt ez a forrás még azóta sem merült ki teljesen. Az 1935. decemberi tanulmányút (Kiev, Moszkva, Leningrad) annyiban volt más jellegű, hogy ezúttal a tájékozódás helyett, folyamatban lévő tudományos munkákkal kapcsolatban, konkrét kérdéseket kellett megoldani, ezenfelül pedig alkalmam volt az orosz tudományos intézetekkel a további együttműködés módjairól eszmecsere-t folytatni.

Hogy ennek az útnak értelmét megvilágíthassam, ismertetnem kell előbb a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiadványsorozatának, az Archaeologia Hungarica-nak tudományos koncepcióját. Kiadványunk feladata a magyar föld és a magyar nép ősi történetének emlékeit a tudományos világ számára hozzáférhetővé tenni. A magyar földnek régiségekben való kiapadhatatlan gazdagsága különös jelentőséget biztosít ezirányú munkásságunknak. Nemcsak a népvándorláskornak, hanem a praehisztórikus korszakoknak is klasszikus hazája Magyarország földje. Dánián kívül sehol annyi bronzkori és hallstattkori arany nem került elő, mint Magyarországon. Ez a tény egymagában elegendő bizonyítéka e föld akkori világjelentőségének. A római provin-

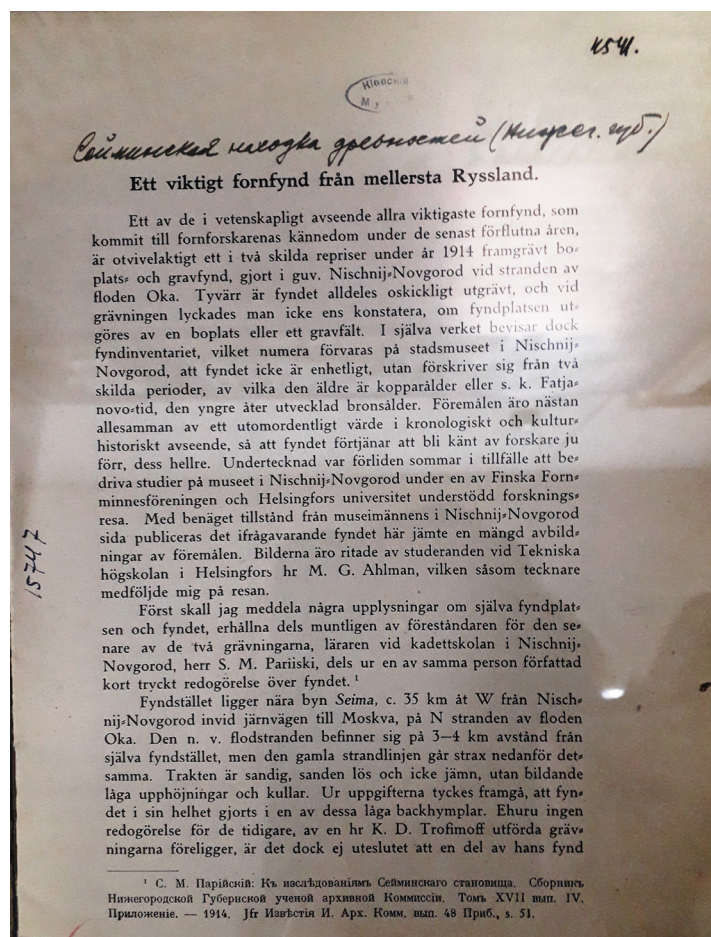

Рис. 5-1, 5-2, 6